

УДК 94(477)«134/1648»:930(477)(092) Грушевський М.

Діптан Ірина,

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України

Полтавського національного педагогічного університету

імені В. Г. Короленка

kafedra_dpui@ukr.net

ORCID: 0000-0001-5493-9046

ЛЮБЛІНСЬКА УНІЯ 1569 РОКУ: ВІЗІЯ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО (частина 2)

У статті на основі розгляду відповідних праць М.Грушевського висвітлюються його погляди на вузлові питання теми, як-то: польсько-литовський унійний процес упродовж 80-х років XIV – 60-х років XVII століть; причини укладення Люблінської унії, сутність її та наслідки сеймових ухвал для українства. Подається інтерпретація оціночних суджень М. Грушевського в публікаціях низки сучасних українських дослідників, а також власні міркування на означені проблеми в порівнянні з висновками М. Грушевського.

Ключові слова: Михайло Грушевський, Люблінська унія 1569 року, Велике князівство Литовське, Польська Корона, Річ Посполита, Україна-Русь.

Подамо виїмку найзнаковіших епізодів на шляху «...наглого й досить несподіваного розв'язання...» [8, с. 340] унійних суперечок у висвітленні М. Грушевського (див.: [9, с. 114]).

Польща в своїх інкорпораційних акціях апелювала понад століття до Кревської унії 1385 року, потім – до акту 1501 року, ствердженого королем Олександром (великий князь литовський з 1492 року; зі смертю свого брата Ольбрахта в 1501 році посів польський трон [8, с. 252-260]). Згідно з означеним привілеєм унія мала бути реальною: «корона Польської вел. князівства Литовського злучаються в одно неподільне й одностаїне тіло, аби був оден народ, одна нація, одно брацтво, спільна рада, одна голова, оден король і пан». Але насправді задекларована єдність обмежувалася наступним: «... король від сього часу... має бути zarazом вел. князем; він вибирається спільно вищими урядниками обох держав; монета має бути спільна; урядники вел. князівства мають складати присягу королеви й унії»; «... кінець-кінцем, – висновує вчений, – унія виходить... тільки персональна» [8, с. 261]. Відтак, питання унії залишилося відкритим: «Поляки мали в руках акт... 1501 р. і ними хотіли нормувати відносини Польщі до вел. князівства. Але в очах станів вел. князівства сї відносини мали нормувати ся актом 1499 р., акту ж 1501 року вони не признавали правосильним...» [8, с. 263].

По смерті Олександра (1506 р.) великим князем литовським і польським королем став його молодший брат Жигимонт, який тримав зв'язок Литви та Польщі, але зі збереженням самостійності князівства [8, с. 265]. Дбаючи про свого сина Жигимонта-Августа, він домігся проголошення його ще в 1529 році великим князем литовським [8, с. 348]; з 1544 року Жигимонт-Август став фактичним володарем Литви, а по смерті батька (1548 рік) – і польським королем [8, с. 351]. Учений зауважує, що таке автоматичне троннаступництво було останнім тріумфом литовських автономістів [8, с. 351].

Упродовж десяти років Жигимонт-Август «... зіставався об'єктивним глядачем польських інкорпораційних змагань і сам до них нічим не хотів прикладатися» [8, с. 359]. У відповідь на закиди польських політиків стосовно небажання верховної влади зорганізувати спільний польсько-литовський сойм, дипломатично відповідав: «Спільного сойму скликати не може, бо не може станам вел. князівства наказати; а щоб згодились вони самі, того не сподієть ся» [8, с. 357]. Навіть зовнішня загроза (московська експансія) не одразу спонукала Вільно до об'єднання з Варшавою. Зокрема, коли в 1558 році лівонські рицарі попросили в Жигимонта-Августа, як протектора, допомоги в боротьбі з Московією, а польські сенатори засвідчили готовність узяти участь у лівонській справі спільно з Литвою, панство князівства відхилило цю пропозицію.

Лівонська війна «...мала фатальні наслідки для в. кн. Литовського... Прийшло ся боронити Ливонію не тільки від Москви, але витримувати конкуренцію також з Данією й Швецією» [8, с. 360]. Понад те, в 1562-1563 роках Князівство зазнало московських уторгнень, а в лютому

1563 році московити взяли Полоцьк (втрата його сприймалася навіть важче, ніж свого часу Смоленська) [8, с. 360-361]. Та важливішим був інший вислід Лівонської кампанії – литовське боярство починає виходити з-під контролю магнатства. «Тяжкі тягарі, часті походи й великі «серебщизни»..., – пояснює М. Грушевський, – озлобляють його против політики відокремлення від Польщі, веденої панами-радою. Тісніше сполучення з Польщею... обіцувало литовському боярству діяльнішу участь Поляків у війнах, що тяжіли на Литві. Заразом... обіцувала унія литовському боярству... розширення шляхетських свобод, увільнення шляхти з під переваги магнатів...» [8, с. 361].

Постулатом волі литовського шляхетства була його петиція до короля (вересень 1562 року), «аби доконав унії з Польщею». Вчений наголошує: «...литовська шляхта простягнула... руку... до шляхецьких благодатей Польщі» [8, с. 361]; всупереч магнатам закликала до спільного сойму з коронними станами. Цей «бунт» литовської шляхти в поєднанні з утратою Полоцька відкоригував позицію Жигимонта-Августа: «... вести до унії, не в'язучи ся... гадками... панів ради» [8, с. 365].

Важливим кроком на цьому шляху став коронний сойм у Варшаві (листопад 1563 – лютий 1564 років) [8, с. 368-375]. Магнатство Князівства погодилося взяти участь у ньому лише опосередковано: «... явитись туди мали тільки відпоручники литовських панів і шляхецьких депутатів [...]. Окрім того, повновласть відпоручників обмежено інструкцією, уложеною на... виленьській соймі й потверджено в. князем...» [8, с. 365]. На гадку М. Грушевського інструкція віддзеркалювала компроміс «... між змаганнями панів-автономістів і шляхецьких уніоністів [8, с. 366]. Згідно з інструкцією «одна і та сама особа має бути королем польським і в. князем литовським, вибрана спільно...; поки живе рід Ягайла, вибирається вона з його роду, пізніше – свободним вибором [...]. Обидві держави... мають жити в тісній союзі і солідарності. Війни вони ведуть спільними силами...; одна держава не може розпочати війни без відомости й згоди другої..., ані не може укладати згоди чи перемиря [...]. Поза тим вся організація обох держав задержується в своїй особності. Горожани одної можуть мати маєтності в другій..., але про права на уряди не згадано» [8, с. 366-367]. Наголошувалося, щоби шляхетство Литви користувалися тими прерогативами шляхти Корони [8, с. 367].

На подальших зібраннях уповноважених Корони і Князівства чітко окреслилися два підходи до вирішення питання: «коронні сенатори запропонували... переведення унії в значінню інкорпорації; литовські відпоручники на се предложили свою інструкцію, що й послужила потім предметом нарад...» [8, с. 369].

В королівській декларації, виголошеній на спільному засіданні, зазначалося, «...що з унією обидві держави мають уважати ся за одну, тому мають бути «спільні ради»...; про литовські уряди – не згадувалося; король «...вирікається своїхдідичних прав на в. князівство» [8, с. 373-374]. Кінцево литовські делегати відкинули розроблений польськими сенаторами соймовий рецес, із «... формального боку варшавські переговори не осягнули ніяких результатів. Але... для Польщі безплідними не були. Уступки,... хоч не закріплені... лишили ся важним прецедентом на пізніше». Формули Люблінського сойму подібні положенням, які «...приймали литовські відпоручники на соймі 1564 р» [8, с. 375].

Варшавські перетракції 1563 (листопад) – 1564 (лютий) років знеохотили литовське магнатство від унії. Доволі промовистим у розумінні настроїв панів-ради бачиться лист Миколая Радзивіла до Жигимонта-Августа (червень 1564 року), в якому він «... називає унію таким же замахом на свободу в. кн. Литовського, як і московські претензії, тільки що Москва хоче накинути Литві свою неволю силою, а Поляки – підступом» [8, с. 376].

Зважаючи на прихильність інших станів Литви до унії, магнати поступилися їм у правних справах. На Більському соймі (червень 1564 року) проведено судову реформу на польській кшталт: знесено судові імунітети панів і юрисдикцію великокнязівських урядників над шляхтою, скасовано різні судові палати. Завдяки цим заходам, магнатам удалося втримати шляхетство під контролем.

У регіональному розрізі політичні устремління української шляхти різнилися. Шляхта Волині та Підляшшя просила депутатів Більського сойму «...способити справу унії... з Польщею...», бо потерпала від коронних сусідів («...утечі підданих, наїзди, пограничні спори й інші безправности і на які не можливо було знайти справедливости на Поляках, як на підданих, другої держави...» [8, с. 380]. До того ж Підляшшя, послуговуючись польськими правом і мовою, нарікало на центральні інституції Литви; Волинь сподівалася на військову підмогу Поділля та Галичини (сусідні коронні провінції) в боротьбі з татарами і жалілася на податки на війну з Московією. «Отже – висновує М. Грушевський, – ...приналежність до в. князівства волинській і підляській шляхті більше докучала, ніж тішила» [8, с. 381].

Впродовж 1565-1568 років скликалися коронні і великокнязівські сойми, не бракувало декларацій, інструкцій, зустрічних пропозицій, їх відхилень... [8, с. 377-385]. Нарешті, перед Різдом було призначено польсько-литовський сойм у Любліні. Проте, через запізнення делегатів,

лише «...10 січня 1569 року розпочався на віки славний Люблинський сойм» [8, с. 386]; (див.: [9, с. 114]).

Поляки за юридичну підставу переговорів мали попередні уніїні документи та ухвали Варшавського сойму 1564 року. Литовці противилися цьому: наголошували, «... що хочуть укласти унію з Поляками не на основі давніх актів, а на «сердечній любові» й застерегалися проти... натиску з того [королівського] боку...» [8, с. 388]; констатували, що польський проект «вносить у нас володаря, його титул – в князя литовського, нашу державу..., честь, всі свободи, уряди, нагороди й надбання» [8, с. 391]; нагадували, що вони завжди протестували проти інкорпорації своїх земель і лише один акт – Городельський – визнавали правочинним, бо він потверджувався станами Князівства [8, с. 391]⁷.

Не досягши згоди з поляками, литовські магнати вночі під 1 березня «... потай виїхали з Любліна, сподіваючись цим способом «зірвати сейм» і покласти край переговорам» [7, с. 187]. Учений уважає, що «...така потайна втікачка була... свідомо моральною слабкістю... опозиції» [8, с. 398]. У відповідь поляки вдалися до радикальних дій: 1 березня сенатори запропонували «... рішення контумаційне, заочне; всі привілеї литовські, противні унії скасувати; оголосити прилучення Волини й Підляшя до Корони та візвати їх сенаторів і послів до участі в соймі; взятися до приготувань до можливої війни з Литвою, й... постаратися притягнути на свій бік Татар; на всіх непослушних оголосити кари...» [8, с. 393]⁸.

М. Грушевський характеризує цей епізод як «...оден з найважніший по Кревським акті 1385 р.». Учений окреслює парадигму переговорів: від персональних – із володарем Литви про його землі, до конституційних – зі станами; на Люблинському сеймі польські посланці звернули назад, обравши насильство [8, с. 393]. Ужитий термін «контумація» був «... правною фікцією, [...] мав по просту покрити повну безправність» [8, с. 394]. Водночас, переконавшись у зятості литовських автономістів, коронні стани вже не мислили унію в сенсі повної інкорпорації всіх земель Литви [7, с. 187]. Натомість було «...висунено справу українських земель». Тобто, не маючи змоги захопити все, вирішили «... забрати ті землі, на які Польща мала свої ближні претензії – Волинь, східне Поділля й т.п.» [8, с. 394]; (див.: [7, с. 187-188])⁹.

Королівську грамоту про прилучення Підляшшя було уложено 5 березня, а привілеї про приєднання Волині – 26 травня (начерк – ще у березні). Вчений зазначає, що в королівських документах йшлося про повернення земель Корони, якими вона володіла ще до Ягайла, тобто, «...історичне мотивування дано і для Підляшшя і для Волини тими самими словами, з повним зневаженням історичних фактів» [8, с. 397]. Історик спростовує докази творців означених актів, зауважує, що їх «... історична аргументація, писана з початку на швидку руку» [8, с. 398]. Натомість, польська влада добре обмірковувала способи, як «... зробити прилучення до Польської корони можливо привабливим для волинської й підляської шляхти: увільнено її від страху езекуції, забезпечено всі володіння, оборонено права її на місцеві уряди й т.п.» [8, с. 398]. Дослідник указує на деякі специфічні права, надані/збережені для мешканців Волині: «задержується надалі право Литовського статуту, тільки постанови його про військову службу, «як противні вільностям коронним», уневажнюють ся – себто здійснюють ся воєнні тягарі з волинської шляхти. [...] в усіх волинських урядах і судах задержуєть ся руська мова... Шляхта «грецького закону»... буде мати рівні права з католиками: православні будуть діставати всякі уряди, аж до сенаторських» [8, с. 397]. Підляшшя вже у XV столітті сильно спольщилося в силу прибуття значного числа польської шляхти і кермувалося польським правом (див.: [9, с. 114-116]).

М. Грушевський говорить про те, що в Литві було панство, налаштоване навіть до воєнного супротиву Польщі, проте «...литовські пани не відважилися зривати з королем... супроти неприхильного настрою шляхти, що... перла до унії» [8, с. 404]. До того ж, тягар війни з Московією

⁷Н. Яковенко вказує на два протилежні уявлення стосовно сутності унії: «... литовської сторони – в значенні федеративного об'єднання двох рівноправних держав, польської – у значенні безумовної інкорпорації Великої Князівства...» [21, с. 199]; (див.: [19, с. 81]).

⁸В. Горобець погоджується з тим, що «... демарш литовських і руських можновладців обернувся їхньою тяжкою поразкою. Реакція короля виявилася миттєвою і достатньо ефективною» [1, с. 51]. Про ідеологічне обґрунтування прилучення до Польщі українських земель [1, с. 51-52].

⁹О. Русина, аналізуючи перебіг Люблинського сойму, цитує М. Грушевського: «Поки була надія провести інкорпорацію цілого великого князівства, польські політики не підносили справи українських земель. Тільки як відносини з литовськими станами загострилися... поляки стали виїздити з претензіями на ці землі». Їх загарбання було здійснено у формі «реституції» давньої власності Польської Корони» [16, с. 199].

Аналізуючи польські претензії до Києва, Н. Яковенко вважає, що вони «... формувалися як ідеологічний виклик політиці Російської держави, спроба обґрунтувати власні права на анексію Києва. Безсумнівно, що і московські, і польські «аргументи» були тільки виправданням експансіоністської політики двох великих держав, що рано чи пізно мусили зіштовхнутися за землі України-Русі [19, с. 81].

унеможливилював збройну боротьбу за автономію. Відтак, 5 квітня литовська делегація повернулася до Любліна. Вона ще спробувала перенести унійні питання на новий сойм, проте король зважився «... бути рішучим... в литовсько-польській справі. Разом з тим оповіщено в Польщі загальний похід (pospoliteruszenie): се також мало служити Литві осторогою» [8, с. 401-403]. А коли підляські та волинські сенатори та послы вчасно не прибули на сейм, король «... на жадане послів, почав відберати уряди від Підляшан...». Як наслідок – «... 23 мая... ставили ся на сойм пани волинські і підляські» [8, с. 403].

Оскільки приєднання Волині та Підляшшя не зустріло серйозного опору Литви, «... Поляки слідом простягнули руку й по інші сусідні землі. [...] Не дрібницею... були польські апетити до Київщини й Брацлавщини» [8, с. 405]; (див.: [7, с. 188], [9, с. 117])¹⁰.

М. Грушевський зауважує на дивний (на перший погляд) перебіг подій: «...кождій прилученій до Корони землі хотіло ся, аби через се прилученне не розривали ся звязи, що вязали її з иншими землями в князівства Литовського» [8, с. 405]. Зокрема, волиняни підказували польським послам, що й Берестейщина належить до Волині, підтримували їх акції стосовно приєднання прип'ятського Полісся, Києва. Князь Роман Сангушко – волинський магнат і брацлавський воєвода – просив Жигимонта-Августа «не відлучати Брацлавського воєводства від... Київського» [8, с. 406]¹¹.

Польська влада не дуже переймалася юридичним обґрунтуванням включення українських земель до складу Корони. Зокрема, як аргумент стосовно Київщини було взято уряд київського воєводи, котрий обіймав волинський князь Костянтин-Острозький; згадувалося про васальство київських князів (у короннім архіві знайшли присяжну грамоту 1388 року Володимира київського Ягайлові); вдалися до історичних хронік («... що королі польські три рази взяли й пограбували Київ») [8, с. 407]. Подібну «доказовість» використовували для доведення прав і на Брацлавщину; її було «... включено в волинський привилей, так наче б вона була частиною Волинської землі і яко така прилучена до Польщі» (2 червня Р. Сангушко склав присягу королеві) [8, с. 408]; (див.: [7, с. 188-189]).

Неоднозначною була справа інкорпорації Київщини. Більшість сенаторів висловлювалася за прилучення «як тому, що се дуже потрібно в інтересах Корони, так із огляду на се, що з актів видно його приналежність до Корони». Натомість противники, не заперечуючи прав Польщі на Київ, передбачали негативні наслідки: необхідність оборони окраїнних земель (краще залишити цей тягар за Литвою); неминучість грошових витрат, котрі «...платять Литвини Татарам... за те, аби вони не пустошили Київщини». Вчений із сарказмом мовить про можновладців, які «...дуже добре передчували всю небезпечність сього прибутку, що потім дійсно розвалив Польську річ-посполиту» [8, с. 409]¹². Все ж, аргументи поборників зверхності Корони над руськими землями переважили («...Корона мусить мати Київ ... бо він служить ворітьми до ...Волини й Поділя, та загорожує до них дорогу [...] Литва, маючи Київщину в своїх руках, буде наводити тудою на них Татар... Не можна також лишити Литві Київ і тому, що вона не зможе його оборонити від московського в. князя, бо той дуже змагає до того, аби захопити в свої руки сю давню столицю Руси») [8, с. 409]. Кінцево короля переконали в тому, що лишати Київ в руках Литви «...небезпечно, бо вона готова інтригувати против Польщі, і... треба-б її оточити провінціями коронними» [8, с. 410]. Відтак, він наказав київському воєводі К. Острозькому скласти присягу Короні; цим же днем, 3 червня, була датована грамота про приєднання Київської землі [7, с. 190]; (див.: [9, с. 117]).

¹⁰На гадку Н. Яковенко, «... сам факт безболісного й на загальнополітичній арені ... малопомітного переходу Волині та Київщини до складу Корони Польської» [23, с. 296] пояснювався їх віддаленістю від литовсько-білоруського тіла Великого князівства Литовського та визнанням, згідно з Люблінською унією, культурно-адміністративної автономії українських земель.

¹¹Говорячи про участь представників Київського, Волинського та Брацлавського воєводств у Люблінському унійному сеймі, Н. Яковенко характеризує їх як пасивних спостерігачів, пояснюючи це тим, що «... ні князі, ні шляхта не противилися очікуваній змові» [21, с. 200]; і все ж не можна категорично стверджувати, що ними керували винятково станові інтереси...» [19, с. 81]. На переконання дослідниці, «...унійний акт не порушував засад автономного існування Волині, Київщини та Брацлавщини у складі нової держави...». Вчена наголошує, що у свідомості руської шляхти цей особливий статус був законодавчо закріпленим, а, відтак, порушення його зумовило згодом загострення польсько-руських суперечностей [21, с. 201].

В. Горобець погоджується з цим і додає: «усвідомлюючи зовнішньополітичну слабкість Великого князівства, яка на українських землях ставала особливо відчутною під час кожного нового вторгнення татарських орд, українська еліта пов'язувала плани посилення обороноздатності саме з Польською Коронаю...» [1, с. 56]. До того ж, мали вагу й родинні зв'язки, обіймані посади, інтереси економічні тощо. Про поведінку підляської та волинської шляхти (толерантно-вичікувальну, з певним гонором як то у К.-В. Острозького, О. Чарторийського, К. Вишневецького, Б. Корецького...) йдеться у В. Горобця [1, с. 55-59].

¹²З цим твердженням М. Грушевського вповні погоджується Н. Яковенко [19, с. 82].

За оцінкою вченого, «прилучення Брацлавщини й Київщини до Польщі було останньою мірою податливості станів в. кн. Литовського...» [8, с. 411].

По такім «обкороєнню» Литви поляки йшли «проломом»... Литовське панство не наважилося рішуче «... протестувати... проти відокремлення... старих провінцій. Вони просили не відбирати у них більше нічого і не скасовувати їхньої держави зовсім...» [7, с. 190]. 27 червня переговори були завершені; 29 червня – подана остаточна редакція тексту; наступного дня стани коронні і литовські склали присягу новій унії.

Згідно з актом унії від 1 липня 1569 року Польща й територіально обмежена Литва утворювали єдину Річ Посполиту. «Вони вибирають спільно короля, що zarazом проголошується і в. князем, без всякої інавгурації... Союми мають бути тільки спільні. Осібні уряди в в. князівстві задержують ся. Екзекуція не дотикає вел. князівства» [8, с. 413]. М. Грушевський зацентрує на тому, що саме означеними положеннями обмежувався зміст унії. Акти про прилучення Волині, Підляшшя, Київщини та Брацлавщини до Польщі були особливими, «...переведені в антракті між переговорами про унію, незалежно від неї, тільки на тім самім Люблинським соймі. Литовські стани не прийняли їх – прийняли тільки унію» [8, с. 413].

В оцінці вченого, сойм, «прославлений пізнійше як акт любови, братерства, пожертвування...», насправді «... був ланцюгом насильств на чужих переконаннях, на чужих правах, довершених спресією державної влади й тяжких політичних обставин. Від початку він був засідкою на литовські стани, де в кожнім разі ultimatio – королівська власть мала завершити то, чого не удало ся-б вимоги від Литви добровільно. Потім, по утечі литовських делегатів, перейшов він на відкрите рабованне в. князівства Литовського» [8, с. 414-415]; (див.: [9, с. 118])¹³.

М. Грушевський нагадує чинники, котрі зумовили повну безпорадність Литви: по-перше, «...безрадне становище... князівства, пригнетеного до останку тягарем московської війни...»; по-друге, внутрішня слабкість держави Гедиміновичів, підтятої «... давнім суперництвом руських і литовських елементів...»; по-третє, амбівалентне ставлення до ідеї злуки магнатів і рядового шляхетства; по-четверте, пропольськість короля у справах унії («...вповні піддався впливам польських сенаторів, а не вмів оперти ся й загонистости послів...»). Історик указує на «...брутальну безоглядність і неприкрашену егоїстичність...» польських політиків, які «... не журилися ані історичними правами, ані охотою чи не охотою до прилучення у місцевої людности...». Учений підкреслює, що під «людністю» бачилося панство/шляхетство, «...бо тоді тільки шляхецькі верстви розумілися під поняттями «народа», «нації» [8, с. 415].

Водночас, М. Грушевський як неупереджений, об'єктивний, прискіпливий учений зовсім не ідеалізує супротивників унії – литовських автономістів-державників; уважає, що під їхнім патріотизмом у дійсності приховувалися «... егоїстичні, клясові інтереси, бажання задержати в руках олігархії дальшу управу в. кн. Литовського, не поділивши ся нею ні з руськими магнатами, ні з своєю шляхтою, ні з Поляками». Тому й захищали так на соймі особні уряди і недопущення на них іноземців. «Ся виключність олігархії в. кн. Литовського, – наголошує дослідник, – була головною причиною її слабости» [8, с. 416]¹⁴.

Литовське панство за такого політичного укладу не могло здобути підтримку не те що шляхти, а навіть і магнатів українських провінцій Князівства. Руська аристократія, не маючи доступу до центральних владних інституцій, пам'ятаючи історію ліквідації удільності своїх земель, вичікувально-пасивно поставилася до люблінських перетрактацій. «Українським магнатам, – зазначає вчений, – ...близший був олігархічний устрій в. кн. Литовського, ніж шляхецька-демократія польської Корони, але остаточна так багато вони не бояли ся втратити як литовські олігархи, й тому

¹³В. Горобець уважає, що «люблінські домовленості були чи не зразковим прикладом того, як можна знаходити обопільно вигідний варіант розв'язання політичного конфлікту з мінімальними збитками і втратами [1, с. 195]. Характеризуючи акт 1569 року як по-справжньому далекоглядний і перспективний міждержавний договір, учений указує на ті методи, що уможливили успіх. По-перше, польська еліта, завдавши болісного удару по амбіціям литовських партнерів, зробила це елегантно – «... забезпечивши належне ідеологічне підґрунтя..., продемонструвавши місцевій українській еліті переваги життя в Короні...». «По-друге, домігшись... від литовців створення спільних владних інституцій..., коронні переговорники не стали наполягати на об'єднанні виконавчої влади, створенні єдиного правового поля» [1, с. 196]. «Загалом же, – висновує В. Горобець, – унійний акт 1569 року став компромісним варіантом примирення двох протилежних таборів». Люблінські постанови містили як унітарні за своєю суттю норми, так і «...цілий ряд таких положень, які забезпечували новоствореній державі федеративну побудову» [1, с. 54]. Історик називає ті поступки, на які пішов сейм 1569 року руській знаті: «... за титулованими родами з України (як власне і Литви) було збережено їх почесні титули. Православна віра отримувала гарантії її толерації; номінування на уряди і посади не повинно було залежати від віросповідання кандидата. Особливо обумовлювалася непорушність місцевих традицій і звичаїв. Основним законодавчим кодексом і надалі залишався Литовський статут» [1, с. 61].

¹⁴На цю думку М. Грушевського посилається Н. Яковенко [19, с. 81].

не мали чого так дуже спротивляти ся інкорпорації» [8, с. 416]. Шляхетство Волині та Підляшшя зі своїх станових інтересів і з огляду на місцеві обставини «...навіть спеціально підперала унію» [8, с. 416]; це був «... результат виключної, егоїстичної політики самих литовських верховодів» [8, с. 417].

М. Грушевський констатує наддепресевний стан литовських політиків після Любліна. За три роки до смерті головного актора люблінських актів Жигимонта-Августа (1 червня 1572 року) – «... ніяких серйозних виступів в душі литовської державної ідеї» [8, с. 418]. Спроби повернути втрачені землі за короткоплинного правління Генріха Валуа не увінчалися успіхом, оскільки «...посли українських провінцій нічим не підперли свого жадання...» [8, с. 420]. Новий король Стефан Баторій «...навчив Литву... цінити свою унію з Польщею». На думку вченого це сталося завдяки добре зорганізованому захистові Князівства від Московської експансії та низці поступок «... заснованне осібною трибуналу для в. кн. Литовського, нова кодифікація Литовського статуту в душі автономності...» [8, с. 421]. Литва змушена була вдовольнитися статусом квазі-держави, а насправді – «... провінцією Польщі з деякими тільки формальними прикметами автономії, ... з дуже слабо вираженою особністю» [8, с. 422].

М. Грушевський, аналізуючи етнотериторіальні наслідки Люблінського сойму, констатує, що поза Короною залишилися дві українські окраїни: одна – при Великому князівстві Литовському; друга – при Московії. «В руках Москви, – уточнює вчений, – від часів в. кн. Олександра зівставала ся ціла Чернигівщина, з виїмком тільки... округів Любеча й Остра [...]. Але й решту Чернигівщини вернула собі Польща на початках XVII в...» [8, с. 422]. За Литвою залишилися «...тільки земля Берестейська й Пінська (з них утворено... воєводство Берестейське)» [7, с. 190]. Дослідник стверджує, що невдовзі «... окремішність сих земель від Польщі стала чисто формальною [...], можна сказати, що перед великою українською революцією всі українські землі належали до Польщі» [8, с. 423], «... за винятком маленької Буковини і досить великої, але малозаселеної Угорської Русі...» [7, с. 191].

Отже, Польщі фактично вдалося «...осягнути всю мету – зібрати під своєю властю українські землі» [8, с. 423]. На гадку М. Грушевського це мало позитивне значення для розвою українства. Вчений указує на «...створення більш тісних зв'язків Східної, подніпровської, України, з Західною...». Потужний рух української людності з Галичини та Волині у Подніпров'я змінює економічне, соціальне, культурне обличчя східноукраїнського регіону: «...раптово оживають східноукраїнські пустелі, ... швидко виростає могутня козацька сила і під її захисток переноситься національне життя, яке почало розвиватися в Західній Україні, але зустрілося там з нездоланими перешкодами шляхетського режиму» [7, с. 185]¹⁵.

Безперечно, означені здобутки українців стали неочікуваними, небажаними, побічними наслідками нововведень річпосполитської адміністрації – перебудови суспільного устрою на польський кшталт. Річ у тім, що поступки руській людності в придбаних українських землях (українська мова в діловодстві, чинність Литовського статуту 1566 року, окремий апеляційний трибунал) були тимчасовими. І то закономірно, адже, з одного боку, «... спільне державне життя втягувало все сильніше українські землі...» [7, с. 192], а з другого – шляхетська колонізація, «... починаючи від найперших магнатів Корони й закінчуючи різними бездомними шукачами «кращої кондиції...», призводить до того, що «Центральна й Східна Україна з останньої чверті [XVI ст.] починає надзвичайно швидко колонізуватися своїми вищими прошарками...» [11, с. 293]. Мовлячи про колонізацію українського життя в судово-адміністративному, соціальному, економічному розрізах, М. Грушевський має на увазі наступне: по-перше, «князі і магнати... були зрівняні в правах з рядовою шляхтою, хоч фактично вони... і пізніше високо піднімались над нею завдяки... багатству і впливові...» [7, с. 192]; по-друге, українська шляхта отримала ті ж станові привілеї, що й її польська посестра: «... тепер вона не знала майже ніяких обов'язків і... одержувала величезні права. Вона одна була законодавчою силою на сеймах; вона вибирала з свого середовища суддів та інших чиновників; корінні землі роздавались... тільки шляхтичам, у довічне володіння...; ніхто, крім шляхтичів, не міг одержати... світської або навіть духовної посади»; за слабкості королівської і

¹⁵С. Плохій зацентровує на тому, що в колонізації Східної України після 1596 року: «...Грушевський роль польської шляхти вважав другорядною порівняно з роллю українських шляхетських родів, які прийшли в той регіон не через політичні наслідки Люблінської унії, а завдяки успіхові народної колонізації степової України» [15, с. 196]. Вчений підкреслює, що в інтерпретації М. Грушевського Люблінська унія мала два головні наслідки для України: «По-перше вона заклала тісніші зв'язки між Галичиною, яка вже від середини XIV століття перебувала під польською владою, з центральними та східними українськими землями, де доти владарювала Литва. Тепер ці території лежали в кордонах однієї державної одиниці – Грушевський це вітав. По-друге, віддавши Центральну та Східну Україну в Королівство Польське, Люблінська унія відкрила шлях польським політичним, соціальним, культурним і релігійним впливам, що в системі переконань Грушевського було абсолютним злом» [15, с. 195].

всякої публічної влади – всевладдя шляхти («на шляхтича не було ні суду, ні управи...»); по-третє, магнатсько-шляхетська сваволя, оперта на силу, озброєні надвірні команди особливим тягарем падала на простолюд («... якщо потерпілий був не шляхтич: тоді майже не мислимо було одержати відшкодування»); по-четверте, «міста, які колись були центрами політичного життя, втратили... у цьому плані всяке значення». М. Грушевський вказує на негативні результати самоврядування за німецьким правом: автономне становище міста «...відавало майже весь міщанський стан... в повну залежність від шляхетського управління або від поміщиків» (міщани не брали участі в сеймах а, відтак, не впливали на законодавство). Вчений переконаний, що «все це... підірвало міста і в культурному, і в економічному плані...» [7, с. 193], позбавило їх українськості; по-п'яте, суттєві зміни в становищі селянина, котрий «... був позбавлений всяких прав не тільки політичних, а й громадянських, і просто людських...» [7, с. 194]¹⁶.

М. Грушевський наголошує, що саме сеймові ухвали 1569 року відкрили шлязи для зазначеної неокolonізації, котра була зумовлена низкою чинників, як-то: «... знищення кордону між Галичиною і рештою України, розвиток поміщицького господарства, прикріплення селян у Західній Україні, відбирання у селян земель і обкладання їх надмірною панщиною...», величезне зростання попиту на хліб (звідси – цінності землі), на деревину тощо. Соціальними чинниками цієї всепоглинаючої колонізаційної хвилі виступали не лише «уходники»/»добичники», козакуючі міщани, селянство, а й магнатство, шляхетство. Тому такими неоднозначними виявилися наслідки її: з одного боку – «в останній чверті XVI ст. і далі у першій половині XVII ст. вигляд Східної України зовсім змінився: засновуються міста на недавніх татарських дорогах, широко розкидаються села серед недавніх козацьких угодів...», а з другого – «... з'являються шляхетські замки, поміщицьких службовців та двірні та фальворки з великою кількістю. Польське право і польські порядки насуваються туди, де ще недавно паслись тільки дикі коні та шуміла степова ковила» [7, с. 196]. Саме Правобережна Україна, згодом – і Лівобережна стає регіоном «королев'ят». Панівне становище посідають такі православні (з часом – сполонізовані) магнатські фамілії як Вишневецькі, Острозькі, Корецькі, Збаразькі, Ружинські; потім і польські – Жолкевські, Казановські, Потоцькі. Захист від «королев'ят» місцевий посполитий люд убачав у козащині [7, с. 197-199].

Негативним наслідком уключення українських земель до складу Речі Посполитої вчений вважає занепад національного руського життя.«До Люблінської унії, – нагадує вчений, – українська шляхта одрізняє себе дуже од поляків, має їх... за «чужоземців», «людей заграничних», допевняється від королів, щоб полякам... не давали урядів..., щоб не могли купувати маєтностей... Після унії поляки перестали бути чужинцями...». Спочатку українська шляхта «своєнародні ж одміни... бажає заховати...» (йдеться про руську мову, дотримання другої, а не третьої редакції Литовського статуту; «перешкоду сим жаданням в початку XVII в. чинила не так католицька шляхта й уряд... але латинське духовенство...») [13, с. 138]. Та згодом православні шляхтичі пересвідчилися, що, «...лише пристосовуючись до панівного польського стану, ополячуючись і окатоличуючись, могли досягнути фактичної рівноправності»[7, с. 213]. Тому впливова шляхта Галичини, Поділля та Холмщини на початок XVIст. майже вся спольщилася, а другій половині XVI ст. аналогічний процес розгортається і на Правобережжі («...навіть на Волині, в цьому гнізді української аристократії...»). Відтак, спольщенням «верхніх верств» православна людність «... остаточно втрачає... той єдиний клас, який міг би... служити опорою українському національному життю» [7, с. 213].

М. Грушевський, указуючи на тісний зв'язок у XIV-XV століттях культурного і духовного життя, констатує його занепад. Православна церква «...звикла стояти під особливим опікуванням і заступництвом державної влади». За відсутності національних владних інституцій «... литовський, особливо польський, уряд тримав православну церкву в чорному тілі...» [7, с. 214]. Великокнязівський/королівський патронат над церквою полягав, головню, в реалізації «права подавання», котре призвело до «... крайнього розладу і падіння православної української церкви» [7, с. 215]. Втрачаючи своє «національне знамення», українська культура не здатна була «...протистояти культурі польській».

Історик заперечує високий рівень розвитку польської культури XIV-XV століттях, вважає, що «...вона була лише слабким і відсталим відображенням німецької та італійської культури»

¹⁶Н. Яковенко дійшла висновку, що саме з російською мисленнєвою традицією пов'язано «антизахідництво» Грушевського. Вчений послідовно розставляє його при коментуванні західних запозичень у руській культурі, а також в оповіді про магдебурзьке право та про реформаційний рух на українських теренах» [20, с. 97]; песимістична візія занепаду міського життя, категоричне несприйняття магдебурзького (німецького, чужого) права «... здається сигнальним, бо... розвертає нас до слів'янофільських сентиментів російської історіографії» [20, с. 99].

[7, с. 215]; стояла над українською в силу свого державного статусу¹⁷. Українсько-візантійська культура була відкинута в царину церковного вжитку, послугоувалася старими догмами, не йдучи в ногу з часом. Натомість в Польщі, під впливом німецького реформаційного руху, формується «...світська література й культура, проти церковна, шляхетська за духом... Самостійного реформаційного... руху не створилося на українському тлі» [7, с. 215]. Відтак, освічене українське шляхетство, сприймаючи ідеї Реформації, відривалося від української народності. «XVI ст. стало, – за визначенням М. Грушевського, – золотим століттям шляхетського життя Польщі й залишило незнищимий відбиток на польській культурі... І цей... шляхетський стиль польської культури надавав їй надзвичайну притягальну силу для української аристократії...» [11, с. 294]. Вона, сприймаючи польські мову, духовні цінності, церкву, входила «... безпосередньо в рамки польського політичного й громадського життя,... прагнула зайняти в ньому якомога вигідніше, рівноправне положення, використовувати свої станові привілеї». Вчений із сумом констатує, що «... це масове дезертирство шляхти з українських рядів представляло найсерйознішу небезпеку, найважчу загрозу для української національності». Водночас зауважує, що незначна частка української тогочасної еліти («...стійкіші й енергійні люди...») взялися «...до енергійної роботи над культурним підйомом..., національним відродженням...» [11, с. 295].

Висновки. Скрупульозний аналіз тих праць М. Грушевського, котрі співвідносні з темою нашої статті, уможливило низку висновків.

По-перше, вчений наголошує на послідовності й невідворотності польської геополітики: прилучення до Корони Волині, Підляшшя, Брацлавщини й Київщини було вінцем історії «... підбирання Польщею українських земель, розпочатого два століття перед тим. Західна Україна – Галичина, Белзько-Холмське Побужжя й Поділля – були включені в склад Польської держави вже в XIV-XV в...» [6, с. 209].

По-друге, загарбані в означений час землі дуже швидко «сполыщилися», позаяк «...тоді вже український елемент мусив тут зійти далеко на другий план перед своїм побідником – державним елементом польським» [6, с. 209]. Це відбувалося не лише через надання маєтностей полякам або тим, хто їх підтримував, з'яву в містах колоній, котрі керувалися німецьким правом і сповідували католицизм, насадження урядової латинської та неофіційної польської мов у державних інституціях, а й унаслідок зречення своєї «руськості» як українським панством, так і боярством, звабленого прерогативами шляхетської верстви. Вища українська верства вщерть сполонізувалася вже наприкінці XV ст.; «позіставались майже самі дрібні роди, без засобів і значіння, і се було великою утратою для національного життя тоді, коли шляхта вважалась одинокою політично правосильною верствою, і тільки «нарид шляхетський» вважався... народом» [6, с. 211]. У польській Україні вже на середину XVI ст. міста втрачали «руське обличчя». Річ у тім, що «православні здебільшого були вповні відтиснені від міської управи, їм навіть у цехи був утруднений приступ...» українці поступово опинялися поза технічною освітою, торгівлею, промислом. «Таким чином, – висновує вчений, – ...серед шляхти, міщанства і духовенства український елемент [...] засуджений на повільну національну смерть». Політично й економічно безправне покріпачене поспільство («панський робочий інвентар») не відіграло у «...тодішнім національним рахунку... ніякої ролі» [6, с. 211].

По-третє, порівнюючи історію підпорядкування а, потім, і статус українства під владою Польщі та Литви, дослідник наголошує на мирному, колонізаційно-господарському, оборонно-політичному характері прилученні руських земель Гедиміном і його нащадками. Ззначає, що це зумовлювалося, з одного боку, слабкістю або й відсутністю політичних інституцій на руських землях, їх потребою в захисті від людоловства Золотої Орди/Кримського ханства, а, з другого, – поступливістю, «лагідністю» володарів Литви, котрих масштаб просування і брак державних ресурсів змушував до компромісу; зауважує, що, якщо спочатку толерантність Литви була запорукою безконфліктного існування Великого князівства Литовського, Руського і Жемайтійського, то з часом проявилася зачана небезпека розпаду держави. Справді, у волинсько-поліським поясі українська аристократія, хоч і відлучена від державного управління, все ж «...держала в своїх руках всі важніші посади місцевої адміністрації» [6, с. 211], почувалася особно-віддаленою від Вільно. Відтак, централізаторські заходи Вітовта та його послідовників були закономірними задля збереження та зміцнення Литви.

По-четверте, на думку М. Грушевського, саме руський характер Великого князівства Литовського був його «талісманом»: «...йому завдячувало воно свій незвичайний політичний зріст, і

¹⁷С. Плохій вважає, що М. Грушевський загалом скептично «... оцінював думку про позитивний вплив польської культури в Україні [15, с. 192], позаяк до початку XVII ст. «... Польща сама була лише периферією Західної Європи [...]». Грушевський явно дивився на польські культурні впливи в Україні крізь призму боротьби українського народу із соціальним гнобителем» [15, с. 192-193].

він служив йому – доки литовське правительство не згубило його, зломивши свою дотеперішню державну політику унії з Польщею» [8, с. 99]. Учений убачає в Кревській унії 1385 року засіб розв'язання внутрішніх проблем як для Корони, так і для Князівства (називає головним чинником порозуміння – необхідність протистояння німецьким рицарям); наголошує на ролі династичних зв'язків). Історик підкреслює, що, згідно з Кревською унією, Литва мала б перетворитися з незалежної держави в складову Польщі. Реально ж інкорпорація була відтермінована (передусім – завдяки Вітовтові) і суверенність – збережена. Наступні унії Князівства з Короною засвідчували непоступливість і стійкість литовської еліти в обороні своєї держави.

По-п'яте, М. Грушевський указує на цілий комплекс причин, які породили Люблінську унію 1569 року. Важливо, що дослідник виокремлює польські, литовські та руські чинники унійного процесу. Для Польщі визначальним було прагнення здобути, в умовах зростання попиту на деревину та збіжжя, багаті українські землі Литви, посісти в ній уряди.

Натомість ставлення різних верств Князівства було амбівалентним. Литовські магнати сприймали її стримано, зі застереженнями – лише за гарантії незалежності, поскільки вона забезпечувала їхній «...статус... фактичних правителів... держави...» [8, с. 339]. До того ж, скасувавши удільність руських земель, вони втратили підтримку місцевої еліти. Відтак, порозуміння з Польщею за експансії Московії, збройне протистояння з якою виснажувало й загрожувало територіальній цілісності Князівства, сприймалося як порятунок.

Руський фактор виявився пасивно-поміркованим. Реальна слабкість українських панів-князів, їхня опозиція литовським можновладцям трансформувалася в угодовство з королівською адміністрацією, в обмеженість вимог-прохань поступками в духовно-культурній сфері. Суттєво, що саме бояри-зем'яни руських земель схвально ставилися до унії, жадаючи собі шляхетських прав і вольностей. Зауважує вчений і на відкориговану позицію Жигимонта Августа: від спостерігача – до поборника єднання за польським проектом.

По-шосте, аналізуючи весь драматизм Люблінського сейму (найяскравіші епізоди – від'їзд литовських магнатів, інкорпораційні акти про включення Підляшшя та Волині до складу Корони), вчений зацентровує на готовності польського сенату до найрадикальніших дій – війни з Литвою та залученні татар як союзників.

По-сьоме, М. Грушевський підкреслює, що польські урядовці в своїй політиці стосовно Волині, Підляшшя, Брацлавщини, Київщини, не переймалися аргументами-виправдовуваннями. Зокрема, стосовно Київщини «дебатували тільки над тим, чи прилучення... буде корисне для Польщі. [...] Всякі ідеологічні прикраси Поляки XVI віка лишали своїм потомкам з XIX, їм полишали величати, апотеозувати ту «унію» з далекого віддалення» [8, с. 415].

По-восьме, історик повсякчас наголошує на визначальності станово-корпоративних інтересів у творенні Люблінських актів і вторинності етнічних обставин. «Поняття національності, – витлумачує професор, – ...являється витвором дуже нових часів.» Для середньовіччя воно – умовне; зазвичай «... підмінювалося поняттями іншими – фактами приналежності політичної, класової, релігійної, прикметами географічними, культурними»; політична підлеглість князеві/королеві досить довго була єдиносутнісною; релігія певний час не сприймалася за національну прикмету «...і католик для православного українця передусім був тільки «християнин», а не «зловірний» і «злочестивий» [6, с. 213]. Але з часом політичний (соціально-становий) антагонізм, суголосно з полонізацією українського панства, наповнюється/доповнюється релігійним підтекстом. «Православна віра, – роз'яснює дослідник, – ... стала батьківською, одною з найвидніших складових частей в тій сумі навичок і при звичаєнь, що становить елементарний, несвідомий приклад національного почуття, – зробилася «вірою руською» в протиставленні до католицької Польщі» [6, с. 213]¹⁸.

Дорікаючи руським князям за поступливість, безініціативність на соймі 1569 року, вчений зауважує, що лише через багато десятиліть нова українська козацько-шляхетська еліта спромоглася на державну маніфестацію. Мовлячи про Гадяцьку унію 1658 року, М. Грушевський уважає, що «в значній мірі при тім взято взірєць з В[еликого] кн[язівства] Литовського, що на підставі Люблінської унії 1569 р. становило автономну провінцію Польщі. До давнішого польсько-литовського дуалізму мав бути доданий ще третій автономний член, призабутий в 1569 р. Але в

¹⁸Н. Яковенко наголошує на історичній обумовленості політико-правової свідомості: «на відміну від модерного стереотипу мислення, його ототожнювано не з державним суверенітетом, а з власним володарем [...] саму державу сприймали як категорію умовну, персоніфіковану в особі владця. Тож окремішність конкретної території втілювалися у представниках «своєї» династії, навіть коли ті служили правителям іншої («великої») держави» [21, с. 202].

інших пунктах політична українська мисль йшла далі свого готового взірця, сеї готової схеми і творила нові форми й гарантії національного життя» [5, с. 390]¹⁹.

По-дев'яте, розмірковуючи над потенційно позитивними наслідками постановня Речі Посполитої, вчений зазначає: «творилася величезна політична система, котра мала б спільними силами повести боротьбу від північного заходу і полудневого сходу в обороні життя слов'янсько-литовського і слов'янської культури...». Проте цього не сталося, бо польські політики «... не встояли перед спокусою стати панамі там, де розум і розвага наказували вдоволитися скромнішою роллю перших між рівних» [10, с. 142]. Натомість ствердилася європейська імперська держава, котра, як і всяка імперія була приречена²⁰.

По-десяте, М. Грушевський виокремлює як руйнівні, так і позитивні наслідки Люблінського сейму для подальшої долі українства.

3-поміж негативних результатів включення основного масиву українських земель до Польщі, вчений називає наступні: неспроможність Речі Посполитої належно протистояти Кримському Ханату і Туреччині («нічогоісінко не зроблено для охорони східно-полудневих земель від татарської грози, сотворено неможливі відносини супроти Орди...» [10, с. 143]; колонізація новопридбаних земель Подніпров'я шляхетством несла з собою фільварково-панщинну систему господарювання, покращення раніше «похожого» селянина; руські магнати з часом полонізувалися й українство втрачало свою еліту; поступки в духовно-культурній сфері, в адміністративно-судових інституціях мали минулий характер. Учений, заперечуючи високий рівень власне польської культури, все ж визнає, що просякнута реформаційним духом, вона зваблювала руське шляхетство. Останнє, сприймаючи її, позбувалося своєї українськості.

М. Грушевський перелічує сприятливі наслідки Люблінського сейму для розвою українства. Передусім йдеться про його етнотериторіальну єдність (за виїмкою Буковини та Карпатської Русі) під Кораною, котра стала підґрунтям для всеохоплюючого колонізаційного процесу, а, потому, й соціально-економічного та культурного відродження Подніпров'я. Нездатність Варшави захистити свої східні креси від турецько-татарських уторгнень «...змусила саму людність українську озброїтися против невблаганного ворога, і так з'явився той революційний елемент, що потім підірвав безповоротно політичну силу... Польщі, повставши проти шляхетського режиму. Своєю безоглядністю супроти українського елемента, православної віри і руської культури польський режим змусив прилучитися до українського революційного руху також представників української буржуазії, духовенство, міщан і недобитків шляхетських і зробив з козаччини силу загальнонаціональну, речника національної боротьби, а ся боротьба Польщі і Русі кінець кінцем вбила Польщу політично» [10, с. 143]²¹.

¹⁹Суголосно розмірковує Н. Яковенко: «можна ствердити, що якраз «мінімалістична програма» української еліти не дозволила використати слушної нагоди для розширення автономічних прав України. Зокрема, це частково пояснює, чому навіть не ставилася ідея тріалістичної концепції унії між Литвою і Україною-Руссю як третім членом федеративної Речі Посполитої. Провина за це не лежить винятково на польській стороні, бо ініціатива витворення третього члена держави (саме на цю засаду століттями пізніше спиралася Гадяцька угода) мусила виходити від української аристократії, котра, проте, задовольнилася гарантіями релігійно-культурного порядку. Та в цілому... з тодішнього пункту бачення вибір союзерена для українських земель... був реалістичним і цілком зваженим» [19, с. 82].

О. Русина вважає, що «вимоги, висунуті шляхтою на Люблінському сеймі, були мінімальними... а їх реалізація вичерпала політичний потенціал української еліти». Дослідниця цитує історика Я. Пеленського, котрий зазначав, що за тодішніх реалій шляхта руська практично не мала можливостей для маневрування [16, с. 204].

На переконання В. Горобця у Любліні 1569 року «...українська знать трималась... «мінімалістичної програми», відстоюючи недоторканість місцевих звичаїв і порядків, свободу віросповідання. Вимоги політичного характеру – як то визнання України-Русі повноправним суб'єктом нової федерації – українські князі і земські послы навіть не ставили» [1, с. 60]. Історик погоджується з американським ученим Я. Пеленським, що тогочасна українська еліта не мала простору для маневрування.

І. Ярмошик вважає, що «представники українських земель були активним суб'єктом переговорного процесу. Аналіз змісту статей згаданих документів засвідчують належне гарантування політичних, економічних, духовнокультурних прав руського населення. Однак жоден з представників тогочасної руської/української еліти... не висловив претензій на створення автономії українських земель у складі речі Посполитої» [24, с. 273].

²⁰«Але добре спланована модель «братерства в унії», – висновує Н. Яковенко, – виявилася життєздатною лише в теорії, а реальна практика дуже скоро показала всю глибину і політичних, і релігійних суперечностей. У міру того, як новий польський режим проникав у глиб української території, росла взаємна національна антипатія, доводячи до повної непримиренності релігійні конфлікти, неспівпадіння шкали цінностей, розбіжність традицій, а то й просто побутові сутички» [19, с. 82].

²¹Аналізуючи здобутки і втрати Люблінської унії, Н. Яковенко мудро підсумовує, «...що ні перші, ні другі не назвеш абсолютними, як, утім, і в кожному іншому великому суспільному зрушенні, де завжди поєднуються водночас елементи творення і розпаду» [19, с. 82]. До плюсів унії вчена відносить «...возз'єднання українських

Джерела та література

1. Білоус, Н.О. (2010). Люблінська унія 1569 р.: історіографічні погляди та інтерпретації (до 440-річчя Люблінської унії). *Український історичний журнал*, 1, 65-83.
2. Горобець, В. (2009). Україна: Люблінська унія та народження нової вітчизни. К., Кріон, 224 с.
3. Гошко, Т. (2012). Роздуми довкола одного сюжету (представлення в шкільних підручниках Люблінської унії). *Україна модерна*, 19, 121-147.
4. Гошко, Т. (2015). Чужа доба своєї історії: інтерпретації литовсько-польської доби в українському історіописанні. *Історія і суспільствознавство в школах України: теорія і методика навчання*, 6, 25-37.
5. Грушевський, М. (2005). Виговський і Мазепа. *Грушевський М. С. Твори: у 50 т., Львів, Світ, Т. 2: Серія «Суспільно-політичні твори (1907-1914)»*, 386-396.
6. Грушевський, М. (2009). Занепад українського життя в XV і XVI в. *Грушевський М. С. Твори: у 50 т., Львів, Світ, Т. 9: Серія «Історичні студії та розвідки» (1917-1923)*, 209-214.
7. Грушевський, М. (2008). Ілюстрована історія України з додатками та доповненнями, Донецьк, ТОВ ВКФ «БАО», 736 с.
8. Грушевський, М. (1993). Історія України-Руси: В 11-т., 12 кн., Київ, Наукова думка, Т. 4: XIV-XVI віки – відносини політичні, 538 с.
9. Грушевський, М.С. (1991). Очерк истории украинского народа, К., Лыбидь, 400 с.
10. Грушевський, М. (2005). Похорони унії. *Грушевський М. С. Твори: У 50 т., Львів, Світ, Т. 2: Серія «Суспільно-політичні твори (1907-1914)»*, 141-150.
11. Грушевський, М. (2009). Україна. Історія. *Грушевський М.С. Твори: У 50 т., Львів, Світ, Т. 9: Серія «Історичні студії та розвідки (1917-1923)»*, 274-335.
12. Грушевський, М. (2007). Українська справа в її історичному розвитку. *Грушевський М. Твори: у 50 т., Львів, Світ, Т. 8: Серія «Історичні студії та розвідки (1906-1916)»*, 312-338.
13. Грушевський, М. (2008). Українська шляхта в XVI-XVII в. *Грушевський М. Твори: у 50 т., Львів, Світ, Т. 14: Серія «Рецензії та огляди (1888-1897)»*, 336-337.
14. Зашкільняк, Л. (2011). Образ Польщі та поляків у сучасній Україні. *Проблеми слов'янознавства*, 60, 68-80.
15. Плохій, С. (2011). Великий переділ. Незвичайна історія Михайла Грушевського. К., Критика, 600 с.
16. Русина, О.В. (1998). Україна під татарами і Литвою. К., Видавничий Дім «Альтернативи», 320 с.
17. Тельвак, В. (2014). Дилема «Росія-Захід» в історіографічній спадщині Михайла Грушевського. *Історіографічні дослідження в Україні*, 24, 184-195.
18. Шевченко, Н.В. (2008). «Ягеллонська спадщина» у світлі сучасних історичних студій. *Історичний архів. Наукові студії*, Миколаїв, ЧДУ ім. Петра Могили, 1, 28-39.
19. Яковенко, Н. (1993). Здобутки і втрати Люблінської унії. *Київська старовина*, 3, 77-85.

земель, яке стало поштовхом виділення з «руської» маси усвідомленої української спільноти», «... позитивним явищем був вихід України на орбіту західноєвропейської культури; «... остаточний поворот України обличчям до Заходу, зокрема – у сфері освіти...»; «релігійний опір, який невдовзі спалахнув під прапором охорони батьківської віри, вперше об'єднав представників усіх станів і започаткував народження українського народу...». Водночас, «... унія принесла загострення соціальних суперечностей в Центральній Україні, куди вихлюпнулася колонізаційна хвиля досі «закордонної» галицької шляхти і найактивнішого селянського елемента, який утікав від панщинного визиску на малозаселені землі»; «... прискорювалася денационалізація аристократичної верхівки, розпорозуючи єдність політичної еліти...»; «за унією проступав сліпий руйнівний наступ католицької церкви, підтриманий урядом»; «... першим помітним негативним наслідком інкорпорації України для Польської держави стала... поява у її тилах не відомих доти польському суспільству олігархів з діда-прадіда...» [19, с. 83].

Н. Яковенко зауважує на віддалений наслідок Люблінської унії: з втратою українством власної еліти («... трохи не з містичною фатальністю вмирають одні княжі роди [...]. Інші... – денационалізуються, зрікаючись свого народу і його віри...»), православна шляхта не стає політичним лідером; натомість стверджується «... козацтво, котрому випало взяти у свої руки майбутнє України» [19, с. 84]. «Підсумовуючи плюси й мінуси Люблінської унії, – завершує історик, – можна ствердити, що вона принесла в Україну розбрат, кров і спустошення, але водночас – вивела її зі стану двохсотлітньої сплячки, розбудила для опору й боротьби за виживання усі зачасні доти прояви суспільної активності: релігійної, національної, економічної, збройної» [19, с. 85].

В. Горобець висновок: «... влітку 1569 року... на мапі Центрально-Східної Європи постала величезна і надзвичайно потужна держава [...] як одна з найперевішних тогочасних європейських держав...» [1, с. 197]. «Для України Люблінська унія вперше принесла соборність її земель [...]. Утім [...] міграційні процеси з обезземеленого заходу... породять у Подніпров'ї череду майнових конфліктів, а ті... стануть ще одним приводом для майбутніх запеклих козацьких війн, які... покладуть початок кінця самої Речі Посполитої» [1, с. 197].

20. Яковенко, Н. (2008). Кого та як інше Михайло Грушевський в «Історії України-Руси». *Образ Іншого в сусідніх історіях: міфи, стереотипи, наукові інтерпретації*, матеріали міжнародної наукової конференції, Київ, 15-16 грудня 2005 року, НАН України, Інститут історії України, 89-103.
21. Яковенко, Н. (2006). Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України, 3-тє вид., перероблене та розширене, К., Критика, 584 с.
22. Яковенко, Н. (2002). Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI-XVII ст., К., Критика, 416 с.
23. Яковенко, Н. (2008). Українська шляхта з кінця XIV – до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна, вид. друге, переглянуте і виправлене, К., Критика, 472 с.
24. Ярмошик, І.І. (2016). Люблінська унія 1569 р. та Гадяцька угода 1658 р. як втрачений шанс українського державотворення. *Психолого-педагогічні основи гуманізації навчально-виховного процесу в школі та ВНЗ*, 2, 268-275.
25. Ярмошик, І. (2015). Релігійне питання в документах по творенню Речі Посполитої (XIV-XVI). *Історія та сучасність православ'я на Волині*, матеріали VI науково-практичної конференції, Луцьк, 12 листопада 2015 року, 175-180.

References

1. Bilous, N.O. (2010). Lyublinska uniya 1569 r.: Istoriografichni poglyadi tainterpretatsiyi (do 440-richchya Lyublinskoj uniiji). *Ukrayinskiy istorichniy zhurnal*, 1, 65-83. [In Ukrainian].
2. Gorobets, V. (2009). Ukrayina: Lyublinska uniya ta narodzhennya novoyi vitchizni, Kyiv, Kriou. [In Ukrainian].
3. Goshko, T. (2012). Rozdumi dovkola odnogo syuzhetu (predstavleniya v shkilnih pidruchnikah Lyublinskoj uniiji). *Ukrayina moderna*, 19, 121-147. [In Ukrainian].
4. Goshko, T. (2015). Chuzha doba svoeyi istoriyi: Interpretatsiyi litovsko-polskoj dobi v ukrayinskomu istoriopisanni. *Istoriya i suspilstvoznavstvo v shkolah Ukrayini: teoriya i metodika navchannya*, 6, 25-37. [In Ukrainian].
5. Grushevskiy, M. (2005). Vigovskiy i Mazepa. *Grushevskiy, M.S. Tвори* (u 50 t.), Lviv, Svit, T. 2, 386-396. [In Ukrainian].
6. Grushevskiy, M. (2009). Zaneпад ukrayinskogo zhittya v XV i XVI v. *Grushevskiy, M.S. Tтвори* (u 50 t., Lviv, Svit, T. 9, 209-214. [In Ukrainian].
7. Grushevskiy, M. (2008). Ilyustrovana istoriya Ukrayini z dodatkami ta dopovnenniyami, Donetsk, TOV VKF «BAO». [In Ukrainian].
8. Grushevskiy, M. (1993). Istoriya Ukrayini-Rusi (V 11-t., 12 kn.), Kyiv, Naukova dumka, T. 4. [In Ukrainian].
9. Grushevskiy, M.S. (1991). Oчерк istorii ukrainskogo naroda, Kyiv, Lybid. [In Russian].
10. Grushevskiy, M. (2005). Pohoroni uniiji. *Grushevskiy, M.S. Tтвори* (U 50 t.), Lviv, Svit, T.2, 141-150. [In Ukrainian].
11. Grushevskiy, M. (2009). Ukrayina. Istoriya. *Grushevskiy, M.S. Tтвори* (U 50 t.), Lviv, Svit, T.9), 274-335. [In Ukrainian].
12. Grushevskiy, M. (2007). Ukrayinska sprava v yiji istorichnomu rozvitku. *Grushevskiy, M. Tтвори* (u 50 t.), Lviv, Svit, T. 8, 312-338. [In Ukrainian].
13. Grushevskiy, M. (2008). Ukrayinska shlyahtha v XVI-XVII v. *Grushevskiy, M. Tтвори* (u 50 t.), Lviv, Svit, T.14), 336-337. [In Ukrainian].
14. Zashkilnyak, L. (2011). Obraz Polschi ta polyakiv u suchasniy Ukrayini. *Problemi slov'yanoznavstva*, 60, 68-80. [In Ukrainian].
15. Plohiy, S. (2011). Velikiy peredil. Nezvichayna istoriya Mihayla Grushevskogo, Kyiv, Kritika. [In Ukrainian].
16. Rusina, O.V. (1998). Ukrayina pid tatarami i Litvoyu, Kyiv, Vidavniy Dim «Alternativi». [In Ukrainian].
17. Telvak, V. (2014). Dilema «Rosiya-Zahid» v istoriografichniy spadschini Mihayla Grushevskogo. *Istoriografichni doslidzhennya v Ukrayini*, 24, 184-195. [In Ukrainian].
18. Shevchenko, N.V. (2008). «Yagellonska spadschina» u svitli suchasniy istorichniy studiy. *Istoriichniy arhiv. Naukovi studiyi*, Mikolayiv, ChDU im. Petra Mogili, 1, 28-39. [In Ukrainian].
19. Yakovenko, N. (1993). Zdobutki i vtrati Lyublinskoj uniiji. *Kiyivska starovina*, 3, 77-85. [In Ukrainian].
20. Yakovenko, N. (2008). Kogo ta yak inshue Mihaylo Grushevskiy v «Istoriyi Ukrayini-Rusi». *Obraz inshogo v susidnih istoriyah: mifi, stereotipi, naukovi interpretatsiyi*. Materiali mizhnarodnoyi naukovoyi konferentsiyi, Kiyiv, NAN Ukrayini, Institut istoriyi Ukrayini, 89-103. [In Ukrainian].

21. Yakovenko, N. (2006). Naris istoriyi serednovichnoyi ta rannomodernoyi Ukrayini, Kyiv, Kritika. [In Ukrainian].
22. Yakovenko, N. (2002). Paralelniy svit. Doslidzhennya z istoriyi uyavlen ta idey v Ukrayini XVI-XVII st., Kyiv, Kritika. [In Ukrainian].
23. Yakovenko, N. (2008). Ukrayinska shlyah ta kintsya XIV – do seredini XVII stolittya. Volin i tsentralna Ukrayina, Kyiv, Kritika. [In Ukrainian].
24. Yarmoshik, I.I. (2016). Lyublinska uniya 1569 r. ta Gadyatska uгода 1658 r. yak vtracheniy shans ukrayinskogo derzhavotvorennya. *Psihologo-pedagogichni osnovi gumanizatsiyi navchalno-vihovnogo protsesu v shkoli ta VNZ*, 2, 268-275. [In Ukrainian].
25. Yarmoshik, I. (2015). Religiyne pitannya v dokumentah po tvorennyu Rechi Pospolitoyi (XIV-XVI). *Istoriya ta suchasnist pravoslav'ya na Volini*, Materiali VI naukovopraktychnoyi konferentsiyi, Lutsk, 175-180. [In Ukrainian].

Diptan Irina

THE UNION OF LUBLIN IN 1569: VISION OF MIKHAILO HRUSHEVSKY

The article is based on a review of Hrushevsky relevant works. It is shown his views on key issues such as: Polish and Lithuanian Union process during 80s of the XIV till 60s of the XVII century, the reasons for the conclusion of the Union of Lublin, its essence and the consequences of the Sejm resolutions for Ukraine. It is given the interpretation of the value judgments of Hrushevsky in the publications of a number of modern Ukrainian researchers, as well as own considerations on the indicated problems in comparison with the conclusions of Hrushevsky.

A meticulous analysis of Mikhailo Hrushevsky works points to a number of conclusions.

Firstly, the scientist emphasizes the consistency and inevitability of Polish geopolitics: the accession to the Polish Crown of Volyn, Podlachia, Bratslav and Kyiv region was Polish conquering of Ukrainian lands which have started two centuries before. The invaded lands became «Polish» very quickly.

Secondly, comparing the history of subjugation and subsequently the status of Ukraine under Poland and Lithuania, the researcher emphasizes the peaceful, colonial and economic, defensive and political nature of the annexation of Russian lands by Hedimin and his descendants.

Thirdly, the scientist sees that the Union of Krewo in 1385 is a mean of solving internal problems for both the Polish Crown and the Grand Duchy of Lithuania (the main factor of understanding is the need to confront the German knights); It is also emphasized the role of dynastic relations). According to the Union of Krewo, historian points out that Lithuania would have become a part of Poland. In fact, incorporation was delayed and sovereignty was preserved.

Fourthly, Mikhailo Hrushevsky points to a whole set of reasons that caused the Union of Lublin in 1569. It is important that the researcher singles out Polish, Lithuanian and Russian factors of the Union process. Polish authority wanted to obtain the rich Ukrainian lands of Lithuania, in the face of increased demand for timber and grain. The aim was also to place in its Government. Instead, the attitude of the various sections of the Grand Duchy of Lithuania was ambivalent. The Lithuanian magnates perceived this situation with reservations – only under the guarantee of independence. Moreover, by abolishing the share of Russian lands, they lost the support of the local elite. Therefore, agreement with Poland over the expansion of Muscovy, which exhausted and threatened the territorial integrity of the Grand Duchy of Lithuania was seen as salvation.

The Rus factor was passive and moderate. Areal weakness of Ukrainian lords, their opposition to the Lithuanian power transformed into an agreement with the Polish Government. They were limited requirements of requests for concessions in the spiritual and cultural sphere.

Fifthly, the historian always emphasizes the decisiveness of corporate interests in the creation of Lublin acts and secondary ethnic circumstances. Criticizing the Rus lords for their compassion, the initiative at the Sejm of 1569, the scientist notes that the new Ukrainian Cossacks and Szlachta elite succeeded in the state manifestation (It is about The Treaty of Hadiach in 1658).

Sixthly, Mikhailo Hrushevsky identifies both positive and negative consequences of the Lublin Union for Ukraine. The negative results are as follows: the inclusion of the main territory of Ukrainian lands in Poland, failure of the Polish-Lithuanian Commonwealth to confront the Crimean Khanate and Turkey; colonization of the newly acquired lands of the Dnieper by Szlachta which caused the folwark and serfdom system, the enslavement of a previously «similar» peasant. Eventually Rus magnates got used to Polish Government and Ukrainians lost their elite. This indicates that concessions in the spiritual and cultural sphere, in administrative and judicial institutions were transient. Mikhailo Hrushevsky, denying the high

level of the Polish culture, acknowledges that this culture seduced the Ruthenia nobility. That's why they lost their Ukrainianity.

Mikhailo Hrushevsky also notes to the positive results of the Union of Lublin for the development of Ukrainians. First of all, it is ethno-territorial unity (except Bukovina and Carpathian part) under the Polish Crown, which became the basis for a comprehensive colonization process and social, economic and cultural revival of the Dnieper. Warsaw's inability to defend its Eastern territory from Turkish and Tatar invasions forced Ukrainians to become self-defendant part. These events affirmed the Cossacks. The imperial policy of the Polish-Lithuanian Commonwealth involved all sections of Ukrainian society to the revolutionary movement. The Cossacks became a nationwide force. The struggle between Poland and Russia totally killed Polish power politically.

Key words: Mikhailo Hrushevsky, the Union of Lublin in 1569, the Grand Duchy of Lithuania, the Polish Crown, the Polish-Lithuanian Commonwealth, Ukraine-Rus.